

„A MODERN MŰVÉSZET HÁZA”

ZWICKL ANDRÁS

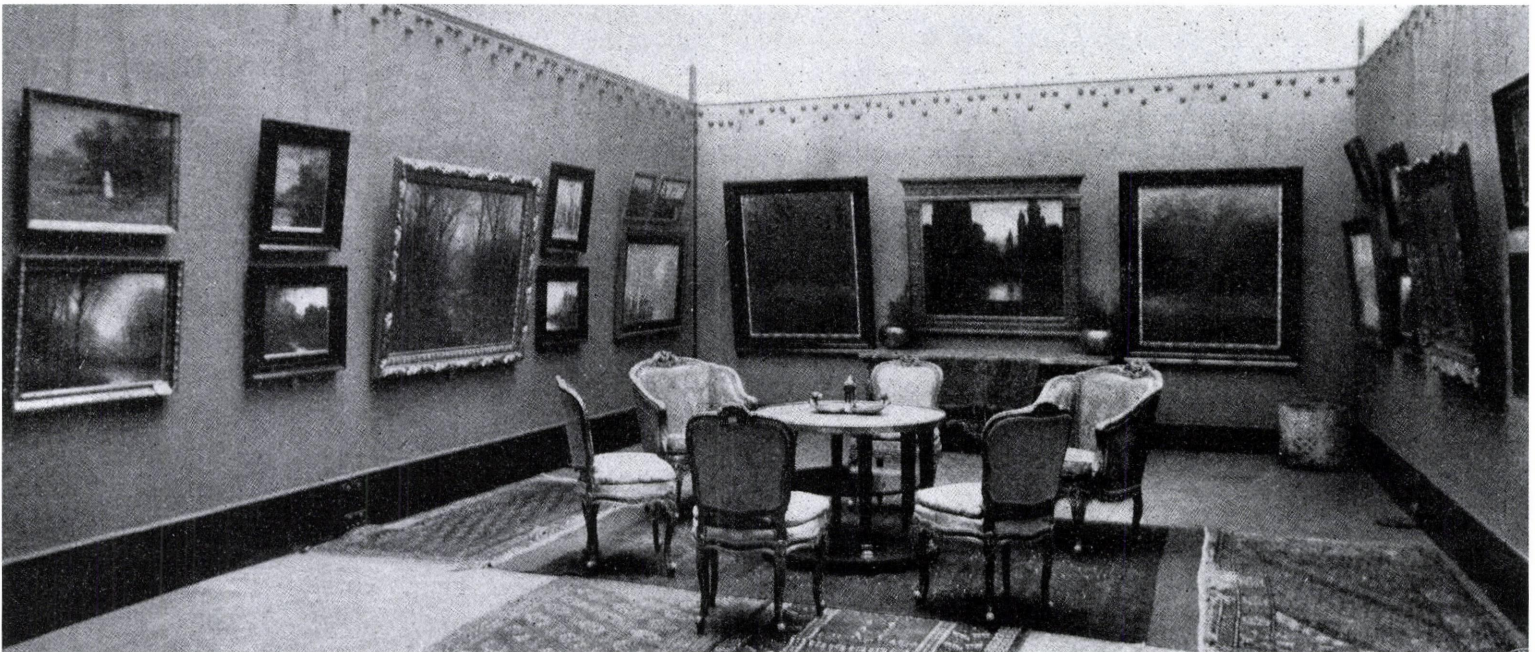
1909. december 4-én Művészház néven új művészeti egyesület alakult meg Budapesten, amely négy nappal később a Váci utca 9-ben megnyitotta első kiállítását.¹ Ez idő tájt a magyar fővárosban már több, hosszabb múltra visszatekintő művészeti egyesület, illetve kiállítási intézmény működött. A művészeti szcénát a Műcsarnokot üzemeltető, konzervatív szemléletű Országos Magyar Képzőművészeti Társulat uralta. Az OMKT monopolhelyzetével szembeforduló művészek 1894-ben alakították meg a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesületet, amellyel a többi között egy olyan kiállítóhelyet kívántak létrehozni, „ahol a művészek képeiket és szobraikat állandó művásár formájában kiállíthatják és elárúsíthatják”.² Erre reagálva a Műcsarnok is megpróbált vásárlásokat megkönnyítő változtatásokat bevezetni, de az újabb irányzatok befogadásától továbbra is elzárkózott.³ 1897-ben nem engedte meg, hogy a nagybányai fiatalok csoportként állítsanak ki. A művésztelep „kivonuló” festői csak pár évvel később, önállóan kivívott sikerük után tértek vissza a Műcsarnokba, szélesebb körben azonban mégsem sikerült érvényt szerezniük az újabb festői irányzatoknak.⁴ Emancipációs törekvéseik színtere a Nemzeti Szalon lett, ahol 1901-től, miután Ernst Lajos lett az egyesület ügyvezető igazgatója, lehetőség nyílt modern kiállítások rendezésére. 1903-ban elsőként Ferenczy Károlynak volt nagy retrospektív kiállítása, majd a következő években a *Modern magyar művészek* című sorozat keretében több olyan mesternek szenteltek önálló tárlatot,⁵ akik pár évvel később, 1907-ben megalakították az első, modern festőket tömörítő társaságot, a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körét (MIÉNK).⁶ A progresszív erők előretörésével azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a növekvő számban és egyre szervezettebben jelentkező modern művészek befogadására a Nemzeti Szalon is csak korlátozott mértékben hajlandó. 1907-ben a székházavató kiállítást követően a konzervatív erők ellentámadásba lendültek, és leváltották a vezetőséget, Ferenczy Károly alelnököt és támogatóit, köztük Rózsa Miklóst, aki a század első éveiben a Szalon titkára volt.⁷ Ugyanakkor a MIÉNK-en belül is kiéleződtek az ellentétek, elsősorban a nagybányai alapító mesterek és a velük rokon törekvéseket képviselő kortársaik, illetve a művésztelep második generációja között. A túlnyomórészt párizsi, Fauves-orientációjú fiatal neósok 1909 nyarán egy Bölöni György szervezte erdélyi körúton külön állítottak ki, majd a belőlük kiváló Keresők már nem a Műcsarnokban vagy a Nemzeti Szalonban, hanem egy műkereskedésben mutatkoztak be.

A modern művészet alakulásában a művészek önszerveződése és az állami kultúrpolitika mellett ekkor már Magyarországon is szerephez jutott a műkereskedelem, amely felvevőpiacon egy újonnan formálódó magángyűjtői réteget céltzott meg. Ráadásul a művészet iránt érdeklődő tehetős polgárság a modernebb irányzatokra is egyre fogékonyabb volt, és az új közönség kinevelésében, a művészet népszerűsítésében és a műizlés fejlesztésében a műkereskedelem nem elhanyagolható részt vállalt.⁸ A korszerű „műpiac” megteremtésének szükségességéről már a századforduló éveiben többen cikkeztek, így például Rózsa Miklós a Műcsarnok című lapban a németországi viszonyokról írva megállapította, hogy Budapesten nincsen „egyetlenegy számbavehető műkereskedés” sem, és hogy „maguk a művészek bizonyára érzik odahaza a műkereskedések hiányát, de hát nem rajtuk múlik, ha a valóság még nem adott testet vágyaiknak”.⁹ A 20. század első évtizedében Magyarországon a Könyves Kálmán Szalon vált fokozatosan ilyen modern szellemű műkereskedéssé. A Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt. a könyvkiadás és a műlapforgalmazás területéről kanyarodott a műkereskedelem területére, 1903-ban nyitotta meg Nagymező utcai szalonját, amelyben rendszeresen szervezett kortárs művészeti kiállításokat.¹⁰ 1906 elején nagy sikerű aukcióval zárult Rippl-Rónai József egyéni kiállítása, és a következő évben rendezték meg az *Ifjúság* kiállítást, amelyen a neósok mellett számos fiatal festő szerepelt, akiknek a nevével a következő években a Művészház tárlatain találkozunk.¹¹ 1909. december 31-én, pár héttel a Művészház megalakulása után, *Keresők* címmel nyitotta meg a későbbi Nyolcak tagjainak kiállítását.¹²

1. A Művészház vezetősége, 1909

1909 tavaszán a progresszív erők újabb veszteséget szenvedtek el a Nemzeti Szalonban, kibuktatták a vezetésből az 1901 óta sikerrel tevékenykedő Ernst Lajos igazgatót és több modern szellemű művészt.¹³ Rózsa Miklós a kiéleződött helyzetet a sajtóban elemezve megoldásként egy „modern művészház” megteremtésének – mások által is felvetett – gondolatát fejtette ki, amely szerinte lehetővé tenné, hogy a „különböző művészi irányzatok egymástól való függetlenítese”¹⁴ külföldi példák mintájára nálunk is megvalósuljon. Fél évvel később ezt a szándékot maga Rózsa váltotta valóra, amikor december elején megalakította a Művészházat, amely határozottan körvonalazott programjával alapvetően más feladatokat kívánt felvállalni, mint a másik két domináns budapesti intézmény.¹⁵ A Művészház „arra törekszik, hogy lehetővé tegye az erők egyenletes megoszlását és elhelyezkedését, ami a két régi testvéregyesület, a Műcsarnok és a Nemzeti Szalon mellett nem volt lehetséges. A Műcsarnok hagyományaihoz híven békén szolgálhatja az akadémikus és klasszikus eszményeket, a nagy stílust, a történeti festészetet; a Szalon művásárlójává lehet a középfajú, kisebb igényű festészetnek, a Művészház pedig megnyithatja kapuit minden új művészi törekvés és az új művésznemzedék előtt.”¹⁶ Rózsa Miklós az új típusú szervezet létrehozásakor ugyanakkor nemcsak a két régebbi intézmény, illetve az őket üzemeltető művészegyesületek történetéből igyekezett tanulni, hanem a tisztán műkereskedelmi céggént működő Könyves Kálmán Szalon példáját is szem előtt tartotta. Ebben személyes tapasztalatai is segíthették, hiszen 1908-ban maga is belefogott egy hasonló vállalkozásba.¹⁷

2. A Könyves Kálmán Szalon kiállítóterme, 1906

Az új egyesületet tehát nem művészek hívták életre, és Rózsa Miklós a művészekon kívül a kulturális és a politikai élet jelentős alakjai közül többeket megnyert a Művészház ügyének. Az egyesület „tisztikarának” élén gróf Teleki Géza elnökölt, aki bőkezű anyagi támogatásával mindvégig jelentős mértékben hozzájárult a Művészház fennmaradásához.¹⁸ Műpártoló alelnöknek dr. Domony Mórícot, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. vezérigazgatóját, művészeti alelnöknek Iványi Grünwald Bélát választották. Az igazgatóságban foglalt helyet Bródy Sándor író, gróf Zichy István és Horthy Béla festőművészek,¹⁹ valamint művészeti igazgatóként Rózsa Miklós és ügyvezető igazgatóként Mihályi Deák Jenő. Utóbbi annak a Magyar Művészeti Rt. műkereskedésnek volt a vezetője, amellyel az egyesület megalakulásakor azért kötöttek szerződést, hogy így biztosítsák a működéshez szükséges anyagi háttérrel és kiállítóhelyet.²⁰ Az egyesület négy művészt „tiszteleti taggá” választott: Szinyei Merse Pált, Ferenczy Károlyt, Rippl-Rónai Józsefet és Kernstok Károlyt. Az ő személyük mellett a felügyelőbizottságban helyet foglaló Ernst Lajos jelenléte is egyértelműen a MIÉNK-hez és a Nemzeti Szalon progresszív időszakához való kapcsolódás szándékáról tanúskodik. A kontinuitás hangsúlyozása az új egyesület legitimitációját erősíthette.²¹ A művésztanács tagjai túlnyomórészt a Művészház első kiállítóiból, fiatal, pályakezdő művészekből kerültek ki, közülük páran szintén felbukkantak a MIÉNK első két tárlatán.²²

Az egyesület a fennállása során végig önálló kiállítóhellyel rendelkezett, amely 1914-ben bekövetkezett bezárásáig a művészeti élet meghatározó színhelye volt.²³ A Művészház nem egészen négy és fél éves működése alatt hozzávetőleg negyven

kiállítást szervezett.²⁴ Kiállítási programjának középpontjában – az eredeti szándékoknak megfelelően – kezdetben a 8–11 főt felvonultató csoportos kiállítások álltak.²⁵ Ezek azt a célt szolgálták, hogy a kevésbé ismert, a Múcsarnok és a Nemzeti Szalon tárlatain nehezen nyilvánossághoz jutó fiatal művészek kisebb, önálló kollekciókkal mutatkozhasanak be,²⁶ sőt egyes elképzelések szerint „az egy művészi hitvallást vallók külön csoportokban fognak tömörülni, s így minden művészi iránynak meg lesz a maga külön kiállítása”.²⁷ Erre ugyan nem került sor, de a résztvevők közül többen más alkalommal is szerepeltek ilyen kiállításokon, és több fiatal művész, mint például Egry József vagy Kádár Béla, itt alapozta meg karrierjét.²⁸ Az első három kiállítást követően ezeknek a tárlatoknak a sora egyre fogyatkozó lendülettel folytatódott, és kétéves szünet után, 1914 tavaszán a Művészház programját egy utolsó, nyolcadik csoportkiállítás zárta le.²⁹

A Művészház másik jelentős újítása a zsűrimentes kiállítások magyarországi bevezetése volt. Az egyesület szabályzata értelmében „[a]z alapító művésztársaság feljogosítja a művészt, hogy az egyesületnek évente a párisi Salon des Indépendentes [sic!] mintájára rendezendő tárlatán művei közül évente egyet zsűrimentesen állíthat ki.”³⁰ Ezeket, az első 1910-es kiállítást követően, minden évben megtartották, és velük ugyancsak a Múcsarnok és a Nemzeti Szalon zsűrijének szűrőjén fennakadó fiatal, progresszív művészeket kívánták nyilvánossághoz juttatni. A fennálló intézményi kötöttségek elleni tiltakozás legradikálisabb formájaként 1910 végén egyetlen alkalommal megrendezték az ún. Ellenszalont, amelyen a Múcsarnok Téli kiállításáról kizsúrizott fiatalok, illetve a hozzájuk szolidaritásból csatlakozó művészek vettek részt.³¹ Az előbbieik közül többen, például Nemes Lampérth József, Schönberger Armand, a későbbi avantgárd irányzatok képviselőiként

váltak ismertté. Az 1910-as őszi szezon újdonsága nem csak az első zsűrimentes kiállítás és az Ellenszalont volt. Ekkor rendezték meg az első egyszemélyes gyűjteményes kiállítást is, és ezzel az intézmény kiállítási programja újabb fontos vonulattal bővült, amely ezt követően át is vette a vezető szerepet a csoportos kiállításoktól.³² Az első egyéni kiállítás, Tibor Ernő retrospektív tárlata ugyanakkor a Művészház történetének első válságával esett egybe: a kiéleződő érdeklentések miatt az egyesület 1910 októberében végleg szakított a működésének anyagi hátterét és a kiállítóhelyet biztosító Mihályi Deák Jenő műkereskedelmi vállalkozásával.³³ Ennek következtében a Művészháznak ki kellett költöznie a Váci utcai termekből, és ideiglenesen az Erzsébetvárosi Kaszinó Városligeti fasori „nyári helyiségében” rendezte meg soron következő kiállításait.³⁴

1910–11 fordulójának válságos, átmeneti időszakát követően, tavasszal új fejezet kezdődött a Művészház történetében. Könnyen megközelíthető, központi fekvésű kiállítóhelyet kerestek, és 1911 tavaszán sikerült is visszaköltözniük a belvárosba. Az egyesület az első helyszíntől csak karnyújtásnyira lévő Kristóf tér 2. szám alatt, egy második emeleti lakásból kialakított kiállítóteremben rendezte kiállításait a következő közel másfél évben. A kiállításokat nézve úgy tűnik, azt is felismerték, hogy az egyesület fennmaradásához, ha az eredeti célkitűzéseken nem is, de a programon változtatni kell. A csoportos, illetve a zsűrimentes kiállítások megőrzése mellett az egyéni kiállításokra helyeztek nagyobb súlyt, amelyeken elsősorban a hazai modernizmus elismert, befutott művészeinek kínáltak lehetőséget nagy kollekcióval történő bemutatkozásra. Így az új kiállítóhelyet egy garantáltan sikeres és anyagilag is biztatóan ígérkező kiállítással, Rippl-Rónai retrospektív tárlatával nyitották meg. A költözést követően tisztújító közgyűlést tartottak, amelyen átalakult az egyesület vezetése. Iványi Grünwald Béla művészeti alelnök mellé gróf Edelsheim-Gyulai Lipót műpártoló alelnök került,³⁵ a művésztanács elnöke Rippl-Rónai József lett. A kibővülő igazgatóság tagjai sorába választották báró Madarassy-Beck Gyula és Szüllő Géza országgyűlési képviselőket,³⁶ két tiszteletbeli tagot, Ferenczy Károlyt és Kernstok Károlyt; valamint gróf Batthyány Gyula festőt és Vágó László építész. A művésztanács összetételében is jelentős változások mentek végbe, a korábbi tagok közül számos fiatal eltűnt, és itt helyüket ugyancsak a középgeneráció – korábban részben a MIÉNK-ben aktív – művészei vették át.³⁷ Rippl-Rónai József tárlatát követően még ebben az évben három másik gyűjteményes kiállításra – köztük Tornyai Jánoséra és Kernstok Károlyéra – került sor, amelyek a teljes őszi szezont kitöltötték. Az egyéni kiállítások sora 1912-ben tovább folytatódott, de Kővári Szilárd, illetve Vaszary János bemutatkozását követően a „szocialista plakátok révén ismert grafikusnak”,³⁸ Bíró Mihálynak a kiállítása ez év tavaszán végleg lezárta az ilyen típusú tárlatok sorát.³⁹

3 Az első csoportos kiállítás a Művészház Váci utca 9 szám alatti helyiségében, 1909

A Művészház expanziós stratégiája az év végére érezte hatását. 1911 decemberében a Kernstok-kiállítás, illetve az azt követő karácsonyi és újévi vásár közben a Délvidéken vándorkiállítást szerveztek, amelynek utolsó állomásával párhuzamosan nyílt meg a bécsi Neukunstgruppe kiállítása Budapesten. Az egyesület 1911. évi tagilletményül *Modern magyar képtár* címmel egy húszlapos grafikai mappát adott ki, amelynek linóleummetszeteit neves művészek készítették.⁴⁰ Elérkezettnek látszott

az idő, hogy egy emeleti lakásból nagyobb, önálló helyiségbe költözzenek. A Múcsarnokhoz és a Nemzeti Szalonhoz hasonlóan a Művészház is reprezentatív épületre, saját „palotára” vágyott, és 1912 tavaszán sikerült megvásárolnia a Rózsa utca és Szegfű utca sarkán álló Zichy-palotát.⁴¹ A Művészház működése kívülről nézve egyre sikeresebbnek tűnhetett, de valójában ekkorra már egyértelművé váltak az egyesület működtetésének kezdettől fogva érzékelhető problémái. A Művészház anyagi bázisát az alapításkor egy műkereskedelmi társ-, illetve háttérintézmény képezte, ám hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a két vállalkozás érdekei hosszú távon nem egyeztethetőek össze.⁴² Ez vezetett a Magyar Művészeti Rt-vel kötött szerződés felbontásához, ami súlyos terheket rótt az egyesületre: 32 000 koronányi adósságot kellett törleszteniük.⁴³ A Művészház két fennmaradt éves beszámolója jól mutatja az egyesület működésének költségeit, bevételeit és kiadásait.⁴⁴ Bevételeinek zömét az első évben a tagsági díjak jelentették, ennek közel kétharmadát azonban az alapító művésztagek nem pénzben fizették be, mivel a szabályzatban szerepel, hogy az alapító művésztagek tagdíjukat „egy vagy több műterméssel megválthatják”.⁴⁵ Nyilván sokakat motivált belépésre a zsűrímentesség lehetősége, ezen kívül az alapító tagoknak joguk volt műveiket csoportokban, „saját kebelükből választott zsűri vezetése és rendezése mellett” bemutatni.⁴⁶

Az alapító tagok – ezek lehetnek művészek és műpártolók – „örökös tagságuk fejében egyszer s mindenkorra 300 koronát fizetnek be”, a pártoló művésztagek és a rendes tagok számára pedig évi húsz korona volt a tagdíj.⁴⁷ Ennek fejében minden tag ingyen látogathatta a kiállításokat, a különböző felolvasóesteket és előadásokat, ingyen kapta a Művészház kiadványait, és évente részt vett a műtárgysorsoláson, amelyen a legkisebb nyereménytárgy értéke is nagyobb volt az éves tagdíj kétszeresénél.⁴⁸ A tagtoborzáskor ez a sorsolási rendszer a műpártolók számára vonzóan tűnhetett, de mivel az egyesület minden tagnak ígért nyereménytárgyat, egyértelmű, hogy gazdasági szempontból ráfizetéses konstrukcióról volt szó, amely hosszú távon nem volt fenntartható.⁴⁹ A tagság létszáma folyamatosan nőtt, az első év végére a Művészháznak 1690 tagja volt, ebből 262 volt az alapító művésztage, 16 alapító műpártolótag és 1412 rendes tag.⁵⁰ Ezen belül a vidéki műpártoló tagság létszáma sem elhanyagolható, 1910 nyarán Kolozsváron 218, Nagyváradon 230 tag lépett be az egyesületbe.⁵¹ A tagság soraiban olyan neves személyiségek is megtalálhatóak voltak, mint gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter, vagy gróf Andrássy Gyula, a két nagy művészeti egyesület – az OMKT és

4. A Művészház nemzetközi impresszionista kiállításának katalógusa, 1910

a Nemzeti Szalon – elnöke, mindketten 1910 tavaszán, a nagysikerű Impresszionista kiállítás idején léptek be az egyesületbe.⁵² A palota megvásárlásakor nagyobb hullámban gyarapodott az alapító tagok sora, a névsorban olyan nevekkal találkozunk, mint Rákosi Jenő, gróf Hadik-Barkóczy Endre, báró Harkányi Frigyes, báró Hatvany József, gróf Somssich Géza vagy dr. Hajdu Tibor pannonhalmi főapát.⁵³ 1913 januárjában Rózsa Miklós azt írhatta le, hogy „alig kétszázötven fennállása alatt az egyesület összes tagjainak száma máig 2066-ra emelkedett, mely impozáns számból 320 a művésztage, 96 az alapító-műpártoló és 1650 a rendes tag.”⁵⁴

A Művészház természetesen – a Múcsarnokhoz és a Nemzeti Szalonhoz hasonlóan – a kiállított műtárgyak értékesítésével is foglalkozott, a bemutatott művek – elenyésző kivételtől eltekintve – megvásárolhatóak voltak. A sajtó időről-időre sikeres eladásokról számolt be.⁵⁵ Kezdetben elsősorban magányújtók vásárlásaira, a modern irányzatok iránt érdeklődő, vállalkozó kedvű műbarátokra számíthattak, de később, a Rippl-Rónai-tárlattal kezdődően az állam és a főváros is megjelent a vásárlók között.⁵⁶ Ez jelentős előrelépés volt, hiszen ettől fogva az egyesület számíthatott biztos és rendszeres vásárlásokra, ugyanakkor a Művészház jelentőségét és rangját is jelzi, hogy kiállításairól már közgyűjtemények számára is vettek műveket.⁵⁷ A kiállításokon ezt követően rendszeresen megjelentek a Országos Képzőművészeti Tanács állami művásárló bizottságának

tagjai, hogy kiválásszák a megvásárlásra felterjesztendő műveket, amelyek aztán többnyire a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét gyarapították. Számos fontos mű a Művészház kiállításáról került múzeumi tulajdonba, így például Rippl-Rónai gyűjteményes kiállításáról nemcsak a Szépművészeti Múzeum (*Óreganyám*), hanem a Fővárosi Múzeum – a leendő Fővárosi Képtár – is vásárolt (*Apám – anyám*).⁵⁸

Érdekes szemügyre vennünk a kiállított művek árait, hogy reálisabb képet kaphassunk a korabeli műpiaci helyzetről. 1912-ben Kádár Béla nagyméretű kompozíciójánál (pl. *Primavera*, Nőablás) 1000 koronás vételár van feltüntetve a katalógusban, ez volt az éves nyereleménytárgy maximális összeghatára. Egy József kisebb képei 250 koronás áron voltak eladóak (pl. *Bohóc*, kat. IV.5.), és a többi azonosítható mű közül a kisméretű festmények hasonlóan voltak beárázva. Az előzőleg az 1911-es párizsi Salon des Indépendants-on kiállított Ziffer Sándor-festményt (*Pont Neuf Párizsban*) ugyancsak 250 koronáért, egy hasonló témájú, nagyobb képét (*Szajnarészlet Párizsban*, kat. IV.8.) kétszer annyáért, 500 koronáért kínálták, Feiks Jenő kávéházi enteriőrének (*Biliárdterem*, kat. IV.15.) pedig 700 korona volt az eladási ára a katalógusban.⁵⁹ Az árak nagyságát a korabeli fizetések, illetve vásárlóértékük teszi kézzelfoghatóbbá. 1910-ben egy budapesti iskolaigazgató átlagkeresete havi 535 korona volt, ezért az összegért egy nagyobb Ziffer-látképet vagy akár két kisebb Egry-festményt is megvásárolhatott, egy budapesti „rendes tanerő” havi 300 koronás fizetésébe egy Egry-festmény fért volna bele. Az „egyéb tanerőnek”, aki havonta átlagosan csupán 90 koronát keresett, ezzel szemben már csak grafikákra telhetett: Vészi Margit Max Reinhardt-karikatúráját 1909 decemberében, az első csoportkiállításon 35 koronáért kínálták.

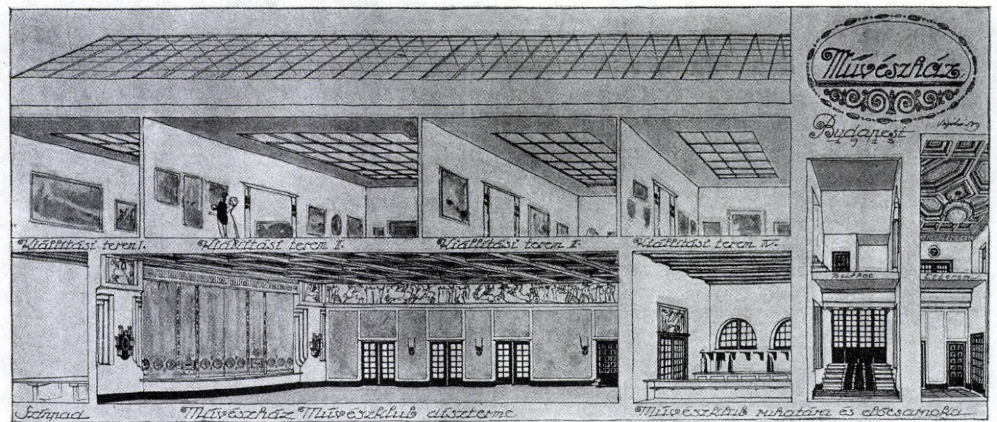
Ekkora összegért már férfióltónyt reklámoztak a korabeli újságok hirdetése, és ennyi pénzből kiadó szobát is lehetett bérelni. A Művészház kiállításainak 1 koronás belépődíjához képest 2,50-ért egy kiló kávé vagy egy gramofonlemez lehetett kapni.⁶⁰ A két múzeum szerzeményezői ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a műveket a katalógusokban feltüntetett eladási árnál átlagosan húsz százalékkal olcsóbban vásárolták meg.⁶¹

A Művészház a kiállítási szezonon kívül, elsősorban nyári „művásár” formájában próbálta meg értékesíteni az eladásra szánt műveket, de más csatornákat is igénybe vett képei terjesztésére.⁶²

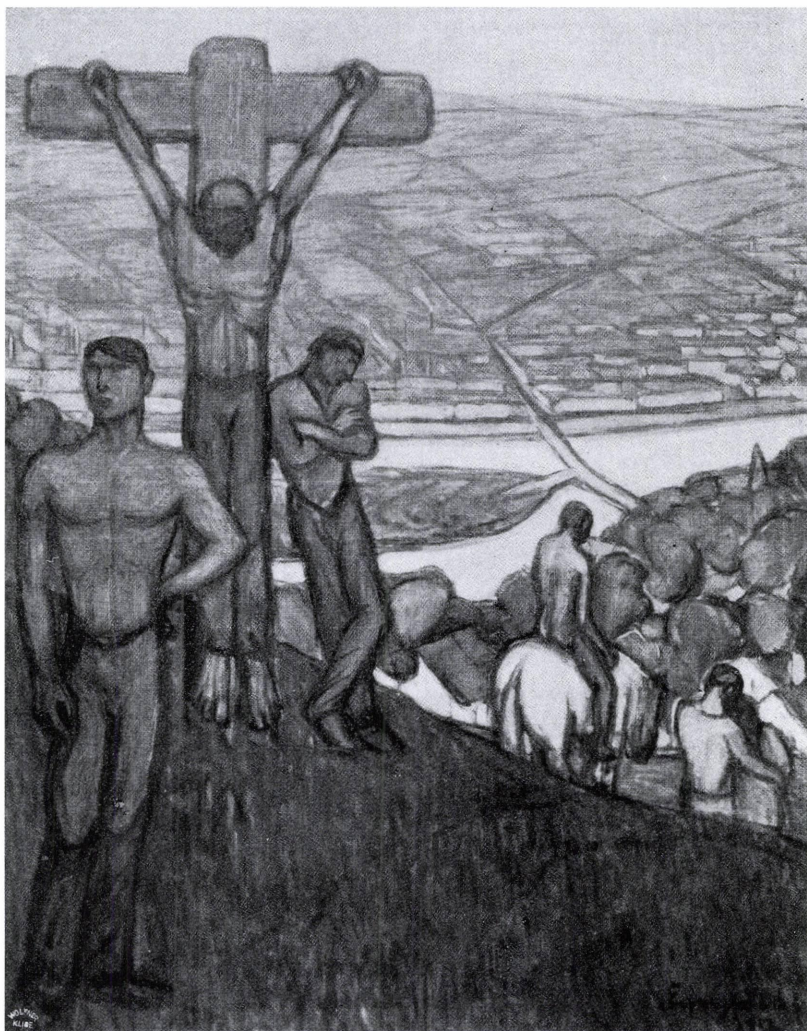
1913 februárjában az *Interieur* folyóirat hirdetése

arra hívta fel a figyelmet, hogy az „Interieur vállalat” egyik feladata „A »Művészház« jurizett alapítványi képeinek bizományi eladása a Művészház igazgatóságának felügyelete alatt”.⁶³ A Művészház – az OMKT-hoz és a Nemzeti Szalonhoz hasonlóan – vidéki kiállítások szervezésével próbált nagyobb piacot szerezni a művészeknek.⁶⁴ Mivel a Művészházban a kiállítások nyaranta szüneteltek, Rózsa Miklós ebben az időszakban igyekezett kiterjeszteni az egyesület tevékenységét vidékre. Különböző városokban szervezett szakosztályokat, és több helyen vándorkiállításokat is rendezett, ebben a Nemzeti Szalon titkáraként már korábban szerzett tapasztalatot.⁶⁵ 1910 nyarán Kolozsváron és Nagyváradon, 1912-ben pedig Ungváron állítottak ki a Művészház tagjai, és mint a helyi sajtó beszámolóiból kiderül, az itteni műpártolók a szakosztály megalapítását követően vásároltak is a kiállított festményekből.⁶⁶ A Délvidéken 1911–12 fordulóján szervezett vándorkiállítás után egy évvel, 1913 februárjában és márciusában Pechán Józsefnek és a hozzá csatlakozó Medgyessy Ferencnek a Művészház ismét itt rendezett vándorkiállítását.⁶⁷

A Művészház történetében kiemelkedő szerepet játszottak a műgyűjtők és műpártolók. Több kiállítás létrejöttéhez járultak hozzá kölcsönzéseikkel, az Impressionista kiállítás anyaga kizárólag hazai gyűjteményekből állt össze. Közülük Nemes Marcell rendszeresen kölcsönzött különböző tárlatokra, ő 1913 januárjától a Művészház igazgatósági tagja lett, Kohner Adolf, akinek gyűjteményéből szintén jelentős darabok voltak láthatóak az Impressionista kiállításon, a Váci utcából kiköltözni kényszerülő egyesületnek segített abban, hogy ideiglenesen az Erzsébetvárosi Kaszinó nyári helyiségében kapjon elhelyezést.⁶⁸ A Művészház aukciókat is szervezett, 1913 szeptemberében például az Impressionista kiállítás harmadik kiemelkedő kölcsönzőjének, Jánossy Bélának a hagyatékában maradt műveket árverezték el. 1911-ben a Keleti kiállítás és Tornyai gyűjteményes kiállítása végződött aukcióval.⁶⁹ A műbarátok díjakat is alapítottak, 1912 májusában a Művészház által Szinyei Merse Pál tiszteletére rendezett ünnepi vacsorán „Lánczy Leó főrendiházi tag ötezer koronás művészeti alapítványt

5. A Művészház Rózsá utcai palotájának terve, Vágó László, 1913

6. Egry József Szimbólum, 1912 körül

forrás szerint a korábban a Fészek klubból kiváló művészek, köztük a Japán-asztal tagjai szerettek volna új helyet találni a maguk számára,⁷⁶ erre utalhat az a körülmény is, hogy az előkészítő bizottság vezetésére – Teleki Géza és Andrassy Gyula mellett – Szinyei Merse Pált és Lechner Ödönt kérték fel.⁷⁷ A klubalapítás azonban hamarosan botrányos fordulatot vett, a sajtóban ugyanis megszéllőztették a hírt, hogy a művészklub tulajdonképpen egy illegális kártyabarlang fedőszerveként működne, és hogy a Művészház már tárgyal is egy francia úrral, aki szerencsejáték céljaira bérbevenné a klubot.⁷⁸ A Művészház vezetése visszautasította a vádakot, és sajtóper is indított, de az újságok ezt követően számos művész, köztük Szinyei, Ferenczy, Falus Elek, Rippl-Rónai, Lechner, Iványi Grünwald, Csók és Ligeti kilépését adták hírül.⁷⁹ A botrány 1912 utolsó napjaiban kulminált, amikor a Művészklub december 30-án megtartott alakuló közgyűlésen két tábor nézett farkasszemet egymással.⁸⁰ Rózsa Miklós a klub eredeti szervezőivel szemben ellenlistát állított, amelyen a Művészház emberei sorakoztak, és Szinyeiék tiltakozása, illetve távozása után végül ők alakították meg az új klubot.⁸¹ A csatározások egészen 1913 tavaszáig elhúzódtak, de nyárra már elcsitulni látszottak a kedélyek, a Művészklub júliusban megtartott közgyűlése alkalmával közzétett névsor arról tanúskodik, hogy a vezetőségben a művészeti élet jeles képviselői foglaltak helyet.⁸² A két alelnök Beöthy László és Kernstok Károly lett, a választmányban többek között neves műkritikusokkal (Böloni György, Cserna Andor, Relle Pál), műpártolókkal (gróf Somssich Géza) és művészekkel (Fémes Beck Vilmos, Pór Bertalan, Tuszky Márton) találkozhatunk. A közgyűlésen részt vett: Rippl-Rónai József, Vaszary János, Márffy Ödön, Tihanyi Lajos, Scheiber Hugó, Kádár Béla, Vedres Márk és Vágó László.⁸³

Közben a Művészház kiállítási programja fél évig szünetelt, mivel a Palota megvásárlását követően az átépítési munkálatok az 1912-es év teljes őszi szezonját igénybe vették. Az utolsó, Kristóf téren megrendezett tárlat az éves zsűrimentes kiállítás, illetve az említett Bíró Mihály gyűjteményes kiállítás volt. Az eddig tárgyalt kiállítások mellett a Művészház más típusú tárlatokat is rendezett, előfordult köztük tematikus válogatás és az ahhoz társuló hagyatéki kiállítás (pl. Bibliai-kiállítás,

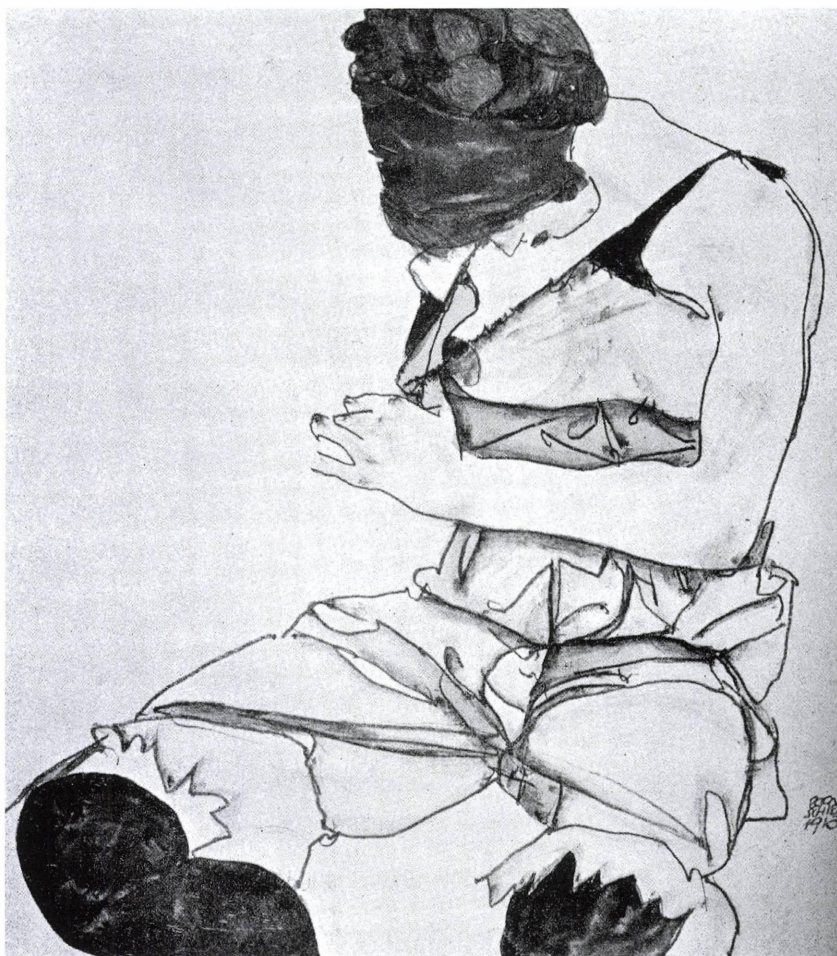
tett, Sacelláry György országgyűlési képviselő pedig két darab egyenként kétezer koronás pályadíjat ajánlott föl a Művészház részére egy festő és egy szobrász jutalmazására”,⁷⁰ a kisebb díjak felajánlói között Nemes Marcell neve is feltűnik.⁷¹

A mecénások közül gróf Teleki Géza a Művészház finanszírozásához is jelentős mértékben hozzájárult: már az egyesület első válságánál jelentős összeggel sietett a Művészház segítségére, egy ideig ő fedezte a kiadásokhoz képest alacsony tagdíjvedelem miatt jelentkező hiányt.⁷² Mivel a kiállítóhely drága bérleti díja nagy összegeket emésztett fel, megoldásnak egy saját épület megszerzése látszott, ami azonban nagy terhet jelentett az egyesület számára. Amikor 1912-ben 400 000 koronás áron megvásárolták néhai gróf Zichy Jenőnek a Képzőművészeti Főiskola közelében álló Szegfű utcai palotáját, az új kiállítóhely megszerzéséhez ismét csak Teleki nyújtott 200 000 koronás kölcsönt.⁷³ A palota átépítésére is jelentős összegeket költöttek, a terveket a Művészház igazgatóságában ülő, műgyűjteményének egyes darabjait kiállításokra kölcsönző építész, Vágó László készítette.⁷⁴ Az új székház ugyanakkor pénzbevételi forrással is kecsegtetett, mivel a Művészház a számára túl nagyknak bizonyuló palotának csak az egyik felét foglalta el, a másikat egy újonnan alakuló Művészklub számára kívánták bérbe adni. A klub alapításának szándéka először 1912 márciusában a Zichy-palota megvásárlásával kapcsolatban – még a Művészház említése nélkül – jelent meg a sajtóban, és csak két héttel később számoltak be arról, hogy a Művészház szerződést kötött az épület megvételéről. Április közepén tudósítottak arról, hogy a leendő Művészklub megalapítására a Művészház közgyűlésén Rózsa Miklós előkészítő bizottságot kért fel.⁷⁵ A klub alapításának pontos körülményei teljességgel nem tisztázhatóak, úgy tűnik, hogy egy új művészklub létrehozásának gondolata először a Művészháztól függetlenül merült fel, de az kitűnő lehetőséget látott egy ilyen klub alapításában. Több

továbbá Jakobey Károly művészeti hagyatéka, 1910). Újdonságnak számított az a műfaji nyitás, amelynek keretében a képzőművészet mellett megjelent az iparművészet és a fotóművészet (pl. az Iparművészeti kiállítás, 1913)⁸⁴, sőt az Európán kívüli művészetnek is szenteltek egy kiállítást (Keleti kiállítás, 1911).⁸⁵ A Művészház iránymutató, progresszív programjában meghatározó jelentőségűek voltak a külföldi művészetet bemutató tárlatok. Ezek közül kiemelkedik a két valóban nemzetközi válogatás: a Nemzetközi impresszionista kiállítás (1910) és a Nemzetközi posztimpresszionista kiállítás (1913), melyek együtt mutatták be a hazai és a külföldi művészeket, az előbbire az összes művet magyar gyűjtők kölcsönözték.⁸⁶ Címén messze túlmutatva már az Impresszionista kiállításon megjelentek az újabb, sőt a legfrissebb törekvések képviselői: Cézanne és Van Gogh mellett többek között Matisse és Picasso műveit láthatta a budapesti közönség. 1913-ban a berlini Sturm-galéria által szervezett vándorkiállítás, a Posztimpresszionista kiállítás a kortárs európai művészet széles spektrumát vonultatta fel, a budapesti állomáson Vaszilij Kandinszkij, Robert Delaunay, Natalja Goncsarova és mások társaságában magyar művészek is kiállítottak.⁸⁷ A külföldi művészet bemutatása terén kiemelkedő szerephez jutottak az osztrák művészek. 1912 januárjában a bécsi Neukunstgruppe kiállításának keretében többek között Egon Schiele és Oskar Kokoschka művei jártak Budapesten, 1913 tavaszán pedig a Bund Österreichischer Künstler és Gustav Klimt kiállítását rendezték meg, amelyen a képzőművészet mellett a Wiener Werkstätte nagy iparművészeti anyaggal képviseltette magát.⁸⁸

1913 januárjában a Művészház történetében ismét új fejezet kezdődött. Új vezetőséget választottak, a művészeti alelnök Kernstok Károly, a műpártoló alelnök a korábbi kultuszminiszter, Lukács György⁸⁹ lett, az igazgatóságban Nemes Marcell, gróf Somssich Géza, Szabó József és Vedres Márk foglalt helyet.⁹⁰ Az 1913 januárjában rendezett Palotafelavató kiállítás nagy létszámban, demonstratívan vonultatta fel az egyesület művészeit a látványos körülmények között megnyíló új székházban. Az eseményről önéletrajzi regényében Kassák Lajos így számol be: „Ebben az időben nyílt meg a Művészház Szegfű utcai palotája. Társadalmi szenzáció, a lapok foglalkoznak az egyesület múltjával, részletesen megtárgyalják a palotaszerű épületet, s a megnyitás napján a hatalmas termek megtelnek nézőközönséggel. Uitzcal együtt mentünk el a megnyitóra. [...] Az általános zsongásból ki lehetett hallani Rózsa Miklós hangját. Vitakozott, gúnyosan fölnevetett, lelkesedett a képek előtt, és harcolt a hitetlenekkel. Olyan volt ez a gyülekezet, mint valami népgyűlés. S ez a vékony termetű, nagy gesztusú ember volt az ünnepi szónok. Élet van körülötte, s ő maga az élet kikiáltója. A tömeg ide-oda sodrott bennünket, alig tudtunk megállni egy-egy kép előtt, értelemmel föl sem foghattuk a rengeteg anyagot.”⁹¹

A Művészház ekkor, 1913-ban ért működésének zenitjére. Kiállítás-megnyitói a társadalmi élet eseményeivé váltak, amelyeken rendszeresen megjelentek a kulturális élet jelentős személyiségei. A vernisszászokon gyakran ott volt Korongi Lippich Elek miniszteri tanácsos és Majovszky Pál osztálytanácsos, Bárczy István polgármester és Térey Gábor, a Szépművészeti Múzeum igazgatója. A „kultuszminiszter képviselőjében”⁹² többször nyitottak meg kiállításokat államtitkárok, leggyakrabban Molnár Viktor, illetve Náray-Szabó Sándor, 1914 februárjában pedig a későbbi kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó. A Művészház által többször invitált gróf Zichy János kultuszminiszter mindössze egyetlen alkalommal tett eleget a felkérésnek, de az ötödik csoportos kiállítás megnyitását valószínűleg azért is vállalhatta el, mert azon műveikkel olyan előkelőségek is részt vettek, mint gróf Edelsheim-Gyulai Lipót és Charles Fontenay vikomt.⁹³ Utódja, Jankovich Béla a bécsi Künstlerhaus művészeinek Művészház-beli kiállítását nyitotta meg. A Művészház rendszeresen szervezett lakomákat, amelyeken többnyire egy-egy művészt – mint például Rippl-Rónai Józsefet vagy Szinyei Merse Pált – ünnepeltek meg, de társasvacsorákat és banketteket rendeztek az idelátogató külföldi vendégeknek és a különböző kiállításokon díjazott művészek tiszteletére.⁹⁴

7. Egon Schiele: Vetkőző nő, 1913

A Művészház tevékenysége nem korlátozódott a kiállítások rendezésére, illetve műtárgyak értékesítésére. Sokrétű programjában kezdetektől fogva helyet kaptak előadások is. Már fennállásának első hónapjában elindította felolvasóestjeinek sorozatát, amelyen neves műkritikusok, irodalmárok és színésznők léptek fel.⁹⁵ Az Impresszionista kiállítással párhuzamosan tartott előadások közreműködőinek névsorában a korszak szellemi életének számos reprezentatív alakjával találkozunk. 1910 júniusában például Balázs Béla tartott előadást *A zenei szépség evolúciójáról*, az ezt követő hangversenyen Balabán Imre zongoraművész modern zeneszerzők, többek között Bartók Béla és Kodály Zoltán darabjaiból adott koncertet.⁹⁶ Zenei rendezvények a későbbiekben is előfordultak a Művészház programjában. 1912 januárjában a Neukunstgruppe kiállításának megnyitójára Dénes Zsófia így emlékszik vissza: „Közben felhangzott Schönberg zenéje a zongorán. Ő maga adta elő szerzeményeit, és zenéje olyan forradalmisággal jelentkezett, mintha csak a Kokoschka-képeket szólaltatná meg. Rejtélyes új zenét, amelyet akkor hallottunk először.”⁹⁷ 1913 őszén több hangversenyt is tervbe vettek, elsőként a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyes szerepelt a programban,⁹⁸ 1914 februárjában pedig három fiatal ének-, illetve zeneművész nő lépett a közönség elé.⁹⁹ A Bund-kiállítás nyitva tartása alatt „zenés délutánt”,¹⁰⁰ sőt még egy „model-revue”-t is szerveztek, amelyen „a külföldi körútról érkező Bécsi Műhely Poiret példáját követve, saját kreációjú tolettjét vonultatta fel gyönyörű próbakissasszonyok testén a meghívott közönség előtt.”¹⁰¹

A Művészház tevékenységének kibontakozását más területeken is nyomon követhetjük. Az egyesület már 1910-ben megpróbálkozott önálló művészeti folyóirat indításával, de a *Modern Művészetből*, amelyet eredetileg havonta szándékoztak kiadni, mindössze egy szám jelent meg. Az egyesülethez több folyóirat is kapcsolódott, mint például az 1911-től megjelenő *Auróra*, amelynek az első három számában cikkek és hirdetések tudósítottak a Művészház kiállításairól, és amelyet kezdetben az egyesület tagjai tagilletményül, ingyen kaptak.¹⁰² Bőséges reprodukciós anyagot és több cikket közölt a Művészház kiállításairól a Sopronban kiadott *Kultúra*, amelyet a tagok mint az egyesület „hivatalos lapját” kapták.¹⁰³ A Művészházhoz szorosabban kötődött az 1912 januárjában induló *Interieur*, amelynek munkatársai között ott találjuk Rózsa Miklóst és a Művészház titkárát, Könyay Elemért. A lapban megjelent cikkekből kiderül, hogy Kovács Béla szerkesztőnek meghatározó szerepe volt az 1913-as Bund-kiállítás létrejöttében, és rendszeresen beszámoltak a Művészház kiállításairól, amelyeket a katalógusokban közölt reprodukciók kísérték.¹⁰⁴ 1912 novemberében a Művészház újból saját folyóirattal jelentkezett. A *Szabad Művészet*, amelynek főszerkesztője Rózsa Miklós volt, valójában az *Interieur* mutációja, alig módosított utánnomása volt. Az összesen megjelent öt szám – a harmadik számtól *Új Művészet* néven adták ki – némi késéssel párhuzamosan futott az *Interieur* dupla lapszámaival, és noha cikkeiben a Művészház és a Művészkлуб kiemelt helyet kapott, beszámolt a Műcsarnok és a Nemzeti Szalon kiállításairól, cikkeket közölt a modern magyar művészet jelentős alakjairól, szó esett a Nyolcacról és a Josef Hoffmanról egyaránt. A folyóiratok grafikai megjelenése, elsősorban a címlapok jól mutatják, hogy az évek folyamán az egyesület arculata jelentős átalakuláson ment keresztül. Az első, egyszerű emblémát 1911 októberében újra cserélték, és noha az eredeti főbb elemei – a felirat (Művészház művészeti egyesület), az 1909-es évszám és a képzőművészetet jelképező három címerpajzs – a későbbiekben is megmaradtak, az egyre dekoratívabb jelvények a népművészeti elemekből építkező magyaros szecesszió jegyeit mutatják. Ez a modern formanyelv érvényesült a katalógusokon, meghívókon, plakátokon és levélpapírokon, sőt a Művészkлуб nyomtatványain is.

Az 1913–14-es év fordulója ismét újabb változásokat hozott a Művészház történetében. Az őszi szezon újdonságaként az egyesület programja olyan vállalkozással bővült, amely még az 1909-ben kiadott Alapszabályokban sem fordul elő. Miután az ott a „2.§. Az egyesület célja” alatt felsorolt összes tervet – vidéki művészegyesületek alakítása, kiállítások rendezése, állandó művásár létesítése, művészeti előadások, önálló művészeti lap kiadása, díjak kiadása – sikerrel megvalósította, 1913 őszén a Művészház saját szabadiskolát alapított, amelynek induláskor Kernstok Károly, Rippl-Rónai József és Vaszary János voltak a vezetői.¹⁰⁵ A kiállítási évad ismét a szokásos zsűrimentes kiállítással kezdődött, amelyet egy sokszínű iparművészeti kiállítás követett, és utána még érdekesebb fordulatot vett az egyesület kiállításpolitikája. Ennek hátterében egy fontos esemény állhatott, ugyanis ekkorra Rózsa Miklós, az egyesület alapítója és vezetője lemondott a Művészház igazgatói pozíciójáról. Nem tudni, pontosan mikor került sor erre a lépésre, de az őszi évad már valószínűleg nem az ő vezetése alatt indult. A döntésben minden bizonnyal az egyesületen belüli erőviszonyok eltolódása, a fiatal és progresszív művészek háttérbe szorulása játszott szerepet.¹⁰⁶ Rózsa távozása a Művészház kiállításában is éreztette hatását. Az Iparművészeti kiállítást követő, immár harmadik bécsi vendégzereplés alkalmával 1913 végén – első pillanatban teljességgel érthetetlen módon – A Wiener Künstlerhaus kiállításán a konzervatív osztrák szalonfestészet mestereinek munkái töltötték meg a Művészház termeit.¹⁰⁷ De hogyan került a Művészházba ez a kiállítás? Egybehangzó vélemények szerint a Művészház egy, a németül leggyakrabban ugyancsak „Künstlerhaus”-ként emlegetett Műcsarnoknak címzett, de rossz helyre kézbesített levélben felkínált bécsi cserekiállítás-aján-

latra „csapott le”.¹⁰⁸ A progresszív művészetet támogató és propagáló Művészház minden bizonnyal a következő évi bécsi meghívás reményében fogadta be a Künstlerhaus anyagát. A Művészház ugyanis régóta próbálkozott magyar művészek külföldi bemutatásával, és már a Neukunstgruppe, illetve a Bund budapesti látogatása kapcsán felmerült a kölcsönösség kérdése, de ezekből semmi sem vált valóra.¹⁰⁹ Az 1914 márciusi bécsi magyar „revanche-kiállítás” azonban ugyanúgy nem volt méltó a Művészház eredeti célkitűzéseire, mint az osztrákok budapesti tárlata. A magyar művészek mindössze négy termet kaptak a Künstlerhaus 39. tavaszi kiállításának keretén belül, és a kiállított művek arról tanúskodnak, hogy a bécsi siker érdekében a Művészház vezetősége súlyos kompromisszumokra is hajlandó volt. Az anyagban helyet kaptak másodvonalbeli, illetve konzervatív mesterek, a modernnek pedig óvatosságból régebbi műveiket vitték ki Bécsbe.¹¹⁰ Számos festményt múzeumi tulajdonból kölcsönöztek, Rippl-Rónai József, Kernstok Károly és Vaszary János korábban már kiállított képeikkel szerepeltek. Ráadásul éppen ezek a művészek voltak azok, akik a zsűri tagjaiként a progresszív fiatalok közül visszautasították Tihanyi Lajos és Berény Róbert festményeit, ők végül egy bécsi galériában, a Kunst Salon „Brüko” állítottak ki.¹¹¹

Úgy tűnt, a Művészház – fennállásának ötödik évében – régóta áhított célját érte el azzal, hogy nagyszabású kiállításon mutathatta be a magyar művészetet külföldön.¹¹² Ezért azonban túl nagy árat fizetett, a kétes értékű sikerhez éppen eredeti célkitűzését, a fiatal, modern művészet támogatásának ügyét kellett megtagadnia. Ráadásul ez a látszatsiker amúgy is túl későn érkezett, és nem tudta megmenteni az anyagi összeomlás szélén álló egyesületet. A Palota-vásárlás és az átépítés kapcsán eladósodott egyesület nem volt képes hatalmas tartozásainak kiegyenlítésére. Amint arról a korabeli sajtó beszámolt, a Művészklub a bevételek vonatkozásában nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Művészház igazgatósága ezért nagy összegű kölcsönt szeretett volna felvenni, de ehhez szükség lett volna arra, hogy a kultuszminisztérium ígéretet tegyen az ekkor már évi 8000 koronás szubvenció harminc éven át történő kifizetésére.¹¹³ Az irreális kérés, amellyel a Herczeg Ferenc vezette küldöttség járult a kultuszminiszter elé, éppen az ellenkező hatást érte el: Jankovich Béla még a 8000 koronás támogatást is megvonta az egyesülettől. Végül lépésként eladták a jelzáloggal terhelt épületet, amelyet a második számú hitelező, Teleki Géza vásárolt meg, aki „továbbra is a helyén hagyta az egyesületet, és nem tette ki palotájából a művészeket.”¹¹⁴ Minderre azonban túl későn került sor, a katasztrófa elkerülhetetlen volt, az egyesület vezetői sorban lemondtak, és az 1914. április 28-án megtartott közgyűlés csődöt jelentett: a Művészház az első világháború kitörése előtt nem sokkal végleg bezárta kapuit, és megszűnt.

Ekkor már Rózsa Miklós, az egyesület alapítója és művészeti igazgatója, aki az egyesület szerteágazó tevékenységét egy személyben fogta össze, nem volt a Művészház vezetője. Rózsa tevékenységének jelentősége nehezen felbecsülhető, mivel a művészeti szervező, a kulturális munkás korábban ismeretlen, új típusát testesítette meg, akinek szerepe a mai kurátorokéval vethető össze: az egyesület programjának kidolgozása és a Művészház irányításán túl kiállításokat koncipiált és rendezett, előadásokat tartott, tanulmányokat és műkritikákat írt. Széles körű társadalmi kapcsolatait kihasználva menedzselte a Művészházat, működésének finanszírozására különböző pénzügyi megoldásokkal próbálkozott. Közelebbi kapcsolatban állt a művészekkel, műgyűjtőkkel és a művészeti élet más szereplőivel. Nagy súlyt fektetett a PR-munkára és a marketingre. A sajtóban széles körű publicitást sikerült biztosítani az egyesületnek, a korabeli lapokban megjelenő írások arról tanúskodnak, hogy a megnyitók előtti napon tartott, jól szervezett sajtótájékoztatókkal, sőt, az összeállított sajtóanyagokkal elérte, hogy a Művészház rendezvényei eseményszámba mentek, működését folyamatos érdeklődés kísérte. Rózsa arra is gondot fordított, hogy a Művészház képviselői modern „médiaszemélyiségként” jelenjenek meg, így például a lapok többször közöltek portréfotókat a „vezérről”, illetve a kiállító művészekről.¹¹⁵ Rózsa a konfliktushelyzeteket is felhasználta a reklámozásra, a nemegyszer botrányszámba menő történések a sajtó hírvetésének köszönhetően újra meg újra a Művészházra irányították a szélesebb közönség figyelmét.¹¹⁶ A sajtóban megjelent írásokat egyúttal az egyesület jelentőségének és presztízsének demonstrálására is felhasználta, a sajtóvisszhangokat szisztematikusan összegyűjtve, akár külön kiadvány formájában, propagandacéllal közölte.¹¹⁷

8 Henri Matisse: Gitározó férfi, 1903

A Rózsa Miklós vezette Művészház rövid fennállása ellenére betöltötte hivatását: a hazai közönséget megismertette a legfrissebb magyar és nemzetközi törekvésekkel, programjával felkeltette az érdeklődést a progresszív irányzatok iránt, és számos művész számára adott teret a bemutatkozásra – egyesek számára az indulást, az első sikereket jelentette. A kiállítások művésznévsorai felölelik a modern magyar művészet teljes spektrumát, együtt állítottak ki itt a különböző csoportosulásokhoz tartozó művészek: a nagybányai és a gödöllői művésztelep tagjai mellett rendszeresen megfordultak a tárlatokon az egyesület megalapításának évében függetlenedő kecskeméti neósok és a Nyolcak tagjai is. A kiállítók között ott voltak a legfiatalabb és legprogresszívebb művészek, de nagy számban bukkantak fel nők is, az alkalmazott művészet különböző területein dolgozó alkotók és az akadémiai képzésben nem részesülők sőt „dilettáns”, outsider művészek is. A Művészház jelentőségéről legmarkánsabban a kiállításokon bemutatott művek mai sorsa tanúskodik: a magyar művészet számos kiemelkedő alkotása ma a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán látható, a nemzetközi művészet remekei a Szépművészeti Múzeum mellett Pétervártól Berlinig, Béctől New York-ig különböző múzeumok állandó kiállításának reprezentatív darabjai.¹¹⁸

JEGYZETEK

- A szerző a téma kutatása során Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban és Klebelsberg Kunó Ösztöndíjban részesült.
- Az egyesület 1909. december 4-én alakult meg, a kiállítóterem az első csoportkiállításai december 8-án nyílt meg. Rózsa Miklós: *A Művészház története*. In: Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására. Szerk. Rózsa Miklós, Budapest 1913. 9. (Továbbiakban: Kalauz)
  - Déry Béla: *A Nemzeti Szalon művészeti egyesület tíz esztendeje 1894–1904*. Budapest é.n. [1904], 9
  - Szurcsikné Molnár Erika: *A Könyves Kálmán Műintézet tevékenységének története*. Ars Hungarica, 1985 (XIII) 2., 164. A Műcsarnokból való kivonulás és függetlenedés újra meg újra felbukkant a sajtóban, 1905-ben többek között Rózsa Miklós arról ír, hogy „meg kell alapítani a magyar szecessziót [...] ahol együtt és magában munkálkodhatik a mindig felfelé törők csapatjának elitje”. Rózsa Miklós: *A magyar szecesszió*. Budapesti Napló, 1905. máj. 16. 9. Idézi: Timár Árpád: *A MIÉNK művészegyesület története a korabeli sajtó tükrében I*. Művészettörténeti Értesítő 57 (2008) 1. sz. 52. (Továbbiakban: Timár I.)
  - Mivel a Műcsarnok nem engedte, hogy külön termekben csoportként mutassák be műveiket, a nagybányai művészek 1897-ben és 1898-ban első, illetve második kiállításukat más helyszínen rendezték meg, és csak az 1899-es Téli kiállítás keretében állítottak ismét a Műcsarnokban.
  - A Nemzeti Szalon *Modern Magyar művészek* sorozatában 1904-ben Strobentz Frigyes, 1905-ben Olgyay Ferenc, Szinyei Merse Pál és Fényes Adolf, 1906-ban Magyar Mannheimer Guszav, Iványi Grünwald Béla és Vaszary János kapott önálló kiállítást.
  - A MIÉNK-ről: Parádi Judit: *Szintézis és megújulás a MIÉNK keretében*. In: Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914. Szerk. Passuth Krisztina–Szucs György. Kiállítási katalógus, MNG, Budapest 2006. 123–128., illetve Timár I. i. m. (3. j.) és Timár Árpád: *A MIÉNK művészegyesület története a korabeli sajtó tükrében II*. Művészettörténeti Értesítő 57 (2008) 2. sz. 249–286. (Továbbiakban: Timár II.)
  - A székházavató egyébként csoportkiállítások tervezett sorozatának az első darabja lett volna. A kiállításról és a közgyűlésről: Timár I. i. m. (3. j.) 61–64. Rózsa Miklós 1900–03 között volt a Nemzeti Szalon titkára, de a későbbiekben – így az 1907. májusi közgyűlésen – is aktívan részt vett az egyesület életében. „Az utak elváltak” *A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóviszhangja*. Szöveggyűjtemény 1901–1908. Gyűjt., vál., szerk. Timár Árpád. JPM–MTA MKI, Pécs–Budapest 2009. 234–246.
  - Szurcsikné Molnár Erika: *A Művészház*. Budapest 2009. 162.
  - Rózsa Miklós: *A német műpánc*. Műcsarnok, 1899. máj. 14. 254–255.
  - A Könyves Kálmán Műkiadó Rt. 1903-ban nyitotta meg kiállítási szalonját, amely 1906-tól kezdett új típusú, modern tálakat rendezni (a többi között a Modern Magyar Festők tárlatát, Hollós és tanítványai, 1904; Csók István, 1905). Szurcsikné Molnár Erika: *Kálmán Könyves Art Institute*. In: Artists' Studios and Exhibition Spaces. Public Spaces of Modern Architecture in Budapest 2., Ed. Katalin Keserü, Budapest 2003. 221–226. Timár I. i. m. (3. j.) 50–51.
  - Az Ifjúság kiállításon résztvevő festők kétharmada szerepelt később több-kevesebb gyakorisággal a Művészház tárlatain. A kiállításról Rózsa Miklós is írt kritikát a Budapesti Naplóban. Rózsa Miklós: *Ifjúság*. Budapesti Napló, 1907. jún. 5. 2–3. „Az utak elváltak” i. m. (7. j.) 264–265.
  - Passuth Krisztina: *A Nyolcak művészete*. Budapest 1967.
  - K. *Művészház*. Magyar Hírlap, 1909. dec. 21. 1–2.
  - Rózsa Miklós: *A modern művészet háza*. Egyetértés, 1909. máj. 30. 15. Timár II. i. m. (6. j.)
  - N.N.: *Művészház*. Modern Művészet, 1910. jan. 1. 1. (A cikk szerzője valószínűleg maga Rózsa Miklós.) *A Művészház (művészeti egyesület) alapszabályai 1909*. Budapest 1909. *Művészház (Művészeti egyesület), Budapest, IV., Kristóf-tér 2. sz.* (ismertető kiadvány), Budapest 1911. A kiállítás-katalógusok végén olvasható Tudnivalók a belépni kívánóknak kivonatát közöl az Alapszabályokból.
  - N.N.: *Művészház*, Vasárnapi Újság, 1909. dec. 19. 1063.
  - Timár Árpád: *A Magyar Művészet Műkereskedés nagyváradi kiállítása 1908-ban*. In: Nulla dies sine linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára. Szerk. Berecz Agnes, L. Molnár Mária, Tatai Erzsébet, Budapest 2007. 75–81. Timár I. i. m. (3. j.) 77.
  - Rózsa Miklós: *A Művészház története*. In: Kalauz i. m. (1. j.) 9. Telesi Gézáról: Murádin 2008, 153–159. *Az igazgatóság jelentése*. In: *A Művészház (művészeti egyesület) évkönyve 1910*. Budapest 1911. 8–9.
  - Gróf Zichy István festő- és grafikusművész 1913-tól 1919-ig a Történelmi Képcsarnok vezetője volt; Horthy Béla ugyanakkor országgyűlési képviselő és a Művészház mindössze egy lapszámot megélt első folyóiratának, a Modern Művészetnek is a főszerkesztője volt, mindketten többször kiállítottak a Művészházban.
  - „A Szervita-téri »Magyar művészet műkereskedés« igazgatója: Mihályi Deák Jenő és dr. Rózsa Miklós buzgósgából, akik a műkereskedés genialis ötlettel új művészegyesületet gyárták át, melynek élére gróf Telesi Gézát nyerték meg.” Kézdí Kovács 1909. 5–6.
  - Ernst Lajos neve mint felügyelőbizottsági tag a korabeli forrásokban a legváltozatosabb írásmóddal szerepel: a sajtóban például „Ernst Lajos dr.”-ként (N.N.: *Magyar művészeti egyesülés*. Budapest, 1909. dec. 5. 12.), az 1910-es évkönyvben kétféleképpen is: „dr. Ernst Alajos” (25.), illetve „Dr. Ernusz Lajos” (26–31.), de – mivel az 1910-es budapesti lakcímgjegyzékben nem fordul elő hasonló név – nincs okunk feltételezni, hogy nem Ernst Lajosról van szó. Timár Árpád felhívja a figyelmet arra, hogy Rózsa Miklós *A magyar impresszionista festészet* című könyvében (1914. 44.) arról ír, hogy a Művészház „mintegy a felbomlott Miéni művészi törekvéseinek letéteményeséül” annak programját folytatta. (Timár I. i. m. [3. j.] 47.) Ugyanakkor Rózsa a MIÉNK második kiállításáról rendkívül kritikusan írt: Tövis [Rózsa Miklós]: *M.I.E.N.K. A Hét*, 1909. febr. 21. 138–139. (Timár II. i. m. [6. j.])
  - A Művészház első művésztanácsának tagjai közül a MIÉNK első két kiállításán Boromisza Tibor és Gulácsy Lajos, a másodikon Mikola András vett részt.
  - A Művészház kiállítóhelyeiről ld. katalógusunkban kat. X.72., X.74., X.75.
  - Ld. kiállítások jegyzéke, katalógusunkban 247.
  - A Nemzeti Szalon 1907-es, Ferenczy Károly rendezte székházavatója is egy tervezett sorozat első csoportkiállítása lett volna. Ld. 7. j.
  - Rózsa Miklós már korábban – például a Nemzeti Szalon székházavató kiállítására – is hangsúlyosan képviselte a fiatalok érdekeit. Rózsa Miklós: *A Nemzeti Szalon új palotája*. Budapesti Napló, 1907. márc. 9. 2. (Timár I. i. m. [3. j.] 57.)
  - a–s [Rózsa Miklós]: *Művészház*. Ország-Világ, 1909. dec. 19. 1131. Ennek ellentmond az 1910-es évkönyv igazgatósági jelentése, amely arról ír, hogy „a csoportos kiállításoknak alapszabályaink szelleméhez híven nem volt és a jövőben sem lesz határozott jellege és stílusa”, 12. Az 1909-es Alapszabály annyit ír, hogy az alapító tagoknak joguk van „alkalmi, vagy véglegesen megalakítandó külön csoportokban” kiállítani. 5. A második csoportkiállításról a sajtóban az jelent meg, hogy az „újászerzett Nagybányai művészkolónia első kiállítása”. Budapesti Hírlap, 1909. dec. 29. 12.
  - A csoportkiállítások résztvevői közül tizen szerepeltek kétszer ilyen típusú tárlaton, de többen időről-időre nagyobb kollekciót mutattak be a zsűrimentes kiállításokon is. Ld. katalógusunkban 27., 87.
  - A kiállítás az eredeti cím alapján egyúttal három művész gyűjteményes kiállításának is tekinthető: *Teplánszky Sándor, Nagy István, Gedő Lipót gyűjteményes kiállítása. VIII-ik csoport kiállítás*.
  - Alapszabály, 5. Ez a mondat az egyesület megalakulása kapcsán a sajtóban is megjelent. N.N.: *Művészház. A modernnek tomarulása*. Független Magyarországon, 1909. dec. 5. 6. Ez nem azonos a régi egyesületek zsűrimenteségével, amely csupán néhány kiemelkedően elismert tag – az OMKT esetében például Benczúr Gyula – privilégiuma volt. A Művészház zsűrimentes kiállításával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az első három alkalommal a benyújtott művek (fejenként egy alkotás) száma nem érte el a százat, ezért azokat körülbelül kétszer annyi – zsűri által válogatott – művel egészítették ki, a negyedik zsűrimentes tárlatra viszont úgy érték el, hogy megfelelő nagyságú anyag gyűljön össze, hogy mindenki két művet adhatott be.
  - A hivatalosan Téli kiállítás elnevezésű tárlatra a sajtó ragasztotta az Ellenszalon nevet. L. A. [Lakos Alfréd]: *A Művészház kiállítása. Az „ellenszalon”*. Magyar Szó, 1910. nov. 27. II–III.
  - Az egyéni kiállítások rendezésével is a Nemzeti Szalon Ernst Lajos-féle programját követték: tulajdonképpen az ő igazgatósága idején induló *Modern magyar művészek* című sorozatot vették át és folytatták.
  - A botrányos körülmények között lezajló szétválásról a lapok hosszasan beszámoltak, sőt az egyesület szükségesnek látta, hogy *A Művészház ügye* címmel kiadjon egy füzetet, amelyben részletesen tájékoztatta tagjait a jogi útra terelt konfliktusról. *A Művészház ügye*. Kiadja az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolában 1910 október hó 8-án tartott művészyűlés rendező-bizottsága, Budapest 1910.
  - A Váci utca 9. alatti kiállító helyiség a Művészház kiköltözése után rövid ideig Művészotthon néven működött, majd itt nyílt meg a Corso mozi, ma a Pesti Színház működik az épületben.
  - Gróf Edelsheim-Gyulai Lipót 1909 tavaszáig a Nemzeti Szalon egyik alelnöke volt, ekkor buktatták ki Ernst Lajossal és többek között Szinyei Merse Pállal, Iványi Grünwald Bélával és Vaszary Jánossal együtt. Timár II. i. m. (6. j.)
  - Dr. Madarassy Beck Gyula (1873–1939) báró, bankár, 1910-től országgyűlési képviselő, Rózsa Miklós feleségének, Beck Blankának a rokona. Szülő Géza 1910-ben a bazini kerület (Pozsony vm.) országgyűlési képviselője volt.
  - A Művésztanács új tagjai közül a MIÉNK tagja volt Csók István, Kosztolányi Kann Gyula, Olgyay Ferenc és Vaszary János. Az igazgatóság korábbi tagjai közül a helyén maradt Horthy Béla és gróf Zichy István.
  - Rózsa Miklós: *A Művészház története*. In: Kalauz i. m. (1. j.) 13.
  - A Művészház utolsó kiállítása a címe alapján csoportkiállításnak és három művész gyűjteményes kiállításának is tekinthető. Ld. 29. j.
  - Rózsa Miklós „1911. karácsony havában” írta a bevezető szöveget, amelyből az is kiderül, hogy egy sorozat első kötetének szánták, a kísérőfüzet címdoldala is erre utal („Modern magyar képtár, I. 1911.”). Ld. katalógusunkban 220–221.
  - A Zichy-palota megvásárlásáról: Budapesti Hírlap, 1912. márc. 31. 14., ápr. 17. 13., máj. 3. 14.
  - A Művészház 1910-es bevételeinek 92 %-át ugyanakkor a tagdíjak adták. Ld. Évkönyv 1910. 26.
  - Az 1911. évre szóló előirányzat teljes összege: 74 000 korona volt, ennek közel 18 %-át tette ki a Magyar Művészeti Rt-nek visszafizetendő, 13 500 korona részlet. Évkönyv 1910. 31. Az 1911. június 14-i rendkívüli közgyűlésen „a Pesti magyar kereskedelmi banktól folvendó folyószámlahitel ügyeinek megvitatása” kerül napirendre, de nem tudni, hogy ez ügyben milyen döntés született. N.N.: *A Művészház június tizenegyedikén délután rendkívüli közgyűlést tart*. Budapesti Hírlap, 1911. máj. 30. 15.
  - A Művészház (művészeti egyesület) évkönyve 1910. Budapest 1911., illetve A Művészház (művészeti egyesület) évkönyve 1912. Budapest 1913.
  - Ez a rész nem szerepel az 1909-es Alapszabályban, a katalógusok végén található Tudnivalók alatt olvasható mint „Kivonat az alapszabályokból”. Ld. például az Impressionista kiállítás katalógusa, 53. Az 1910-es év bevételeiből egyébként 111 380 korona származott a tagdíjakból és 2709 korona a képeladási jutalékokból. Évkönyv 1910. 26.
  - Alapszabály, 5. A katalógusok névsorai alapján valóban kiderül, hogy a Művészház kiállítói közül nagy számban fordulnak elő olyanok, akik kizárólag a zsűrimentes tárlatokon szerepeltek. „Műtán pedig művészegyesületeinkbe bárki beléphet ugyan – akár számgyakornok, akár asztaloslegény, akár messenger-boy az illető, aki ecsetet vett a kezébe és művészetet kent vele valamely anyagra, ezt kiállíthatja és ennek alapján ki is írhatja a névjegyre, hogy a »Művészház« jurymentes kiállítója. [...] Nálunk ezt a tagdíjakban jól jövedelmező rendszert a »Művészház« című egyesület honosította meg.” k.k.I. [Kézdí Kovács László]: *Jurymentes kiállítás*. Pesti Hírlap, 1912. máj. 26. 4.
  - Alapszabály, 4. „Hát lehet, hogy nem lehetséges, de a *Művészház* ifjú gárdája – úgy látszik – a lehetent is megcsinálja. Megcsinálja pedig úgy, hogy áldozatokát hód maga is, és nem csak kér – mint a többiek – államtól, fővárostól, műpártoloktól. A nyeregeményül szolgáló műtárgyakat ugyanis az alapító-tagok majdnem ingyen adják az egyesületnek...” N.N.: *Művészház*. Modern Művészet, 1910. jan. 1. 1.

- 48 Alapszabály, 6. Budapesti Hírlap, 1909. dec. 19. 17.
- 49 Ezzel kapcsolatban már 1910 őszén kirobant az első botrány, amelyet hosszú pereskedések követtek. *A Művészház nyereménytárgyai*. Újság, 1910. dec. 28. 3–4. Murádin 2008. 156–157. 1910. decemberében 1462 műtárgyat sorsoltak ki. Budapesti Hírlap, 1910. dec. 25. 15.
- 50 „Az igazgatóság” aláírású – valószínűleg Rózsa Miklós által írt – jelentés a Nemzeti Szalonra utalva megjegyzi, hogy „van olyan testvéregyesületünk, melynek taglétszáma 15 évi fennállása után sem érte el az első 1000-et.” Évkönyv 1910. 10. A Művészház iratanyaga nem maradt fent, így nem áll rendelkezésre a tagok névsora. A különböző fennmaradt dokumentumok alapján elsősorban a művésztagok névsora részben rekonstruálható, de csak részben (ld. pl. A Művészház ügye, i. m. [33. j.] 5–6).
- 51 Rózsa Miklós: *A Művészház története*. In: Kalauz i. m. (1. j.) 11.
- 52 Uo. 1911 májusában az 5. csoportkiállítást feleségével együtt „meglátogatta Tisza István gróf, aki az utóbbi időben előszeretettel foglalkozik művészeti kérdésekkel”. Nem sokkal korábban robbant ki az ún. Tisza-ügy: Tisza Magyar Figyelőben megjelent cikkében (1911. márc. 1.) élesen kirohant a modern művészet ellen, többek között Pór Bertalan februári kiállítása kapcsán. Erre reagálva a Pesti Napló körkérdest intézett számos modern, többek között a Művészházban is kiállító művészhez (pl. Femes Beck Vilmos, Gyenes Gitta, Kernstok Károly). N. N.: *A művészek és Tisza István*. Pesti Napló, 1911. ápr. 16. 40–42. Tisza egyébként Rippl-Rónai Művészház-beli kiállításán is járt, ahol állítólag az egyik kép láttán azt mondta: „Megyek, mert különben rökázom.” Bolóni György: *Képek között*. Budapest 1967, 576. Tisza valószínűleg a két résztvevő arisztokrata művész miatt látogatott el a kiállításra. A sajtó mindössze annyit írt, hogy „apórá áttanulmányozta a kiállított műtárgyakat s közel egy órát töltött el a Művészház kiállításán”, azt nem tudjuk meg, hogy miként reagált a modernebb alkotók, mint például a Feiks-testvérek vagy Lehel Mária képeire. N. N.: *Tisza István gróf a Művészházban*. Magyar Szó, 1911. máj. 18. III. Rózsa Miklós egyébként két cikkben is tiltakozott Tisza támadása ellen: Rózsa Miklós: *Ugrai levél a modern művészetről*. Auróra, 1911. február, 53–59., illetve Rózsa Miklós: *Tisza második enciklikája*. Auróra, 1911. március 167–169.
- 53 Budapesti Hírlap, 1912. máj. 15. 12. A belépések nagy száma összefüggött azzal, hogy az egyesület „az építési költségek beszerzésére nagyszabású társadalmi akciót indított.” Budapesti Hírlap, 1912. jún. 20. 14.
- 54 Rózsa Miklós: *A Művészház története*. Kalauz i. m. (1. j.) 10.
- 55 A Művészház megalakulása kapcsán írtak arról, hogy az „egyesület a művészeti vásár szervezésére törekszik. Mert elvégre is, a képet s a szobrot el kell adni. Hozzá kell tehát férközni ahhoz a közönséghez is, amelyet műpártolóvá kell tenni.” g. ö. [Gerő Odón]: *A Művészház első kiállítása*. Pesti Napló, 1909. dec. 8. 12–13. A kiállításokon történő vásárlásokról: 1. csoportkiállítás. (Budapesti Hírlap, 1909. dec. 19. 17.; N. N.: *A Művészházról*. Modern Művészet, 1910. jan. 1. 16.); Kovér Gyula (Magyarország, 1911. febr. 17. 12.); 5. csoportkiállítás (Magyar Szó, 1911. máj. 18. III.); Vaszary János (Világ, 1912. ápr. 11. 11.).
- 56 Kovér Gyula egyik képét a „székesfőváros közönsége” vette meg (Budapesti Hírlap, 1911. febr. 5. 16.); a 6. csoportkiállítás kapcsán a sajtó arról írt, hogy ott nemcsak „Budapest székesfőváros”, hanem „Kecskemét városának művásárló bizottsága” is meg fog jelenni (Budapesti Hírlap, 1912. febr. 11. 17.), az Iparművészeti kiállításról pedig a kolozsvári Ferenc József Iparmúzeum vásárolt (Budapesti Hírlap, 1913. okt. 19. 17.). A fővárosi vásárlásokról: Erdei Gyöngyi: *Műpártoló Budapest*. Budapest 2003, 111–114.
- 57 Rózsa Miklós 1905-ben a „majdani szecesszionisták” kapcsán írja, hogy a kiválás egyik akadályja az, hogy a Műcsarnokban vannak a nagy állami díjak, és az állami vásárlások kérdését is szükséges lenne megoldani. Rózsa Miklós: *A magyar szecesszió*. Budapesti Napló, 1905. máj. 16. 9. Idézi: Timár i. m. (7. j.) 103.
- 58 Rippl-Rónai József *Óregnyám* című képét 11 000, az *Apám – Anyám* című képet pedig 1650 koronáért vásárolták meg, az előbbi 15 000, az utóbbi 2000 koronás áron volt feltüntetve a katalógusban. Az állami vásárlásokról: Rippl-Rónai József (Magyarország, 1911. márc. 22. 14.); Vaszary János (Pesti Napló, 1912. márc. 30. 13.); Kernstok (Budapesti Hírlap, 1911. dec. 5. 16.)
- 59 A művekhez ld. a 6. illetve 7. csoportkiállítás katalógusait.
- 60 A korabeli keresetekhez: *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben*. Budapest 1916. II/58.
- 61 Ld. 58. A Művészház természetesen jutalékokat kapott az eladott művek után. Ld. például „A Művészház 90 K-s nyugtát küld Tornyai Őszi reggel és Édesanyám szobája című festményeinek jutalékáról.” Szépművészeti Múzeum Irattára 1912/597.
- 62 A nyári művásárról: Budapesti Hírlap, 1910. júl. 10. 12–13. A karácsonyi vásárról: Budapesti Hírlap, 1911. dec. 15. 15.
- 63 Interieur, 1913. február, belső borító.
- 64 A vidéki kiállítások anyaga azonban – akárcsak a Nemzeti Szalon esetében – esetlegesebb és színvonalatlanabb volt (–s–6 [Kiss Ernő?]: *A Művészház kiállítása*. Erdélyi Lapok, 1910. júl. 1., 381–383.), és olyan nevek – például Kacziány Odóné vagy Kalivoda Katáé – is előfordulnak, akiket Budapesten nem állítottak ki (Antal Miklós: *Séta a Művészház kiállításán*. Ung. 1912. márc. 24. 1–3.).
- 65 1907 első felében a Nemzeti Szalon már a harmincadik vidéki kiállítást szervezte, 1903-ban Rózsa Miklós szerkesztette az 1. temesvári és a 4. aradi kiállítás katalógusát.
- 66 Az ungvári közönség még az „ultramodern” Kádár Belától is vásárolt két képet. Vidor Marczi: *A tárlat*. Határszéli Újság, 1912. márc. 24. 3.
- 67 A Kalauz felsorolása szerint 1911–12-ben Kula, Palánka, Újvidék, Verbász, Zombor voltak a vándorkiállítás állomásai, Pechán 1913 elején megrendezett kiállítását pedig Újverbázon, Palánkán és Zomborban lehetett megtekinteni. A délvideken rendezett vándorkiállításról Rózsa Miklós írt a Palotafelavatás kiállítás alkalmából, Kalauz i. m. (1. j.) 11. Ld. még: N. N.: *A Művészház Zomborban*. Tiszteltetés, 1912. febr. 2. 13.
- 68 Nemes Marcell a bibliai, az Impressionista kiállításra, illetve Rippl-Rónai József és Vaszary János retrospektívjére kölcsönzött képeket.
- 69 Keleti kiállítás (Magyar Szó, 1911. máj. 6. II.); Tornyai János (Budapesti Hírlap, 1911. nov. 1. 14.); Nagy István (Budapesti Hírlap, 1914. ápr. 18. 12.).
- 70 A „lakomán” azt unnevelték, hogy Szinyei Merse Pál megkapta a Szent István-rendet. Budapesti Hírlap, 1912. máj. 5. 15. A díjak alapításáról: Budapesti Hírlap, 1912. máj. 9. 13. A Palotafelavatás kiállítás alkalmával a zsűri összesen 10 díjat osztott ki: ezek közül a nagy aranyérmert Rippl-Rónainak ítélte oda, aki legfrissebb műveivel szerepelt a tárlaton, a szobrászati díjat pedig Medgyessy Ferenc nyerte el. N. N.: *A Művészház díjai*. Interieur, 1912. okt. 15. (1/17–18), 22.
- 71 N. N.: *A Művészház díjai*. Interieur, 1912. okt. 15. 17–18. 22.
- 72 Ld. 18. j.
- 73 N. N.: *A Művészház csőd előtt. Titokban elárverezték a palotáját*. Esti Újság, 1914. máj. 10. 5–6.
- 74 Vágó László pár évvel korábban testvérel, Vágó Józseffel együtt a Nemzeti Szalon székházának szecessziós stílusú átépítését tervezte.
- 75 A Művészklubról: Budapesti Hírlap, 1912. márc. 14. 14., 1912. ápr. 14. 14., 1912. ápr. 17. 13.
- 76 N. N.: *Művészház és a Művészklub. Botrány az alakuló közgyűlésen*. Az Újság, 1912. dec. 31. 10. N. N.: *A Művészház sajtópóréi*. A Nap, 1914. márc. 21. 4. Bende János: *A képzőművészeti egyesületek története*. Gépirat, é. n. [1951?], MTA MKI Adattár, C-II-20/I., 110. A kiválás oka az a botrány volt, amelyet Herman Lipót provokált, miután Szép Ernőt nem vették fel a Fészekbe. Ez és az ezt követő kilépések – nyolcvan fordítottak hátat a Fészeknek – jóval korábban, még 1911 májusában történtek. Herman Lipót: *A művészasztal*. Budapest 1958, 86. A könyv plasztikus képet fest a korabeli kártyaéletéről (uo. 36–37.), akárcsak a Fészek klub 60. évfordulójára kiadott kötet (*A Fészek Szerk. Demeter István Budapest 1962*, pl. Stella Adorján: *Anekdoták egyveleg*, 250–251.). Lechner és Szinyei 1913 októberében visszaléptek a Fészekbe. Bánóczy Zsuzsa: *Fészek Művészek Clubja 1901–1949*. Ars Hungarica 23 (1995) 69–70.
- 77 Budapesti Hírlap, 1912. ápr. 17. 13.
- 78 A Charles Rondeaux „francia pénzemberrel” kötött „bérleti és kölcsönszerződést” (Budapesti Hírlap, 1913. febr. 18.) viszont csak 1914 februárjában bontották fel (Budapesti Hírlap, 1914. febr. 21. 15.).
- 79 N. N.: *Kilépések a Művészházból*. Pesti Hírlap, 1912. jún. 1. 12. és N. N.: *A Művészház bomlása*. Pesti Hírlap, 1912. jún. 2. 7. A sajtópórról és a Pesti Napló által Rózsa Miklósnak adott elégtételről: N. N.: *A Művészház sajtópóréi*. Magyarország, 1914. márc. 21. 16.
- 80 A két tábor szavazólistája: MNG Adattár, ltsz.: 4348/5., illetve 4348/6. Ld. katalógusunkban kat. X.13. és X.14. Budapesti Hírlap, 1912. nov. 10.
- 81 Az Újság, 1912. dec. 31., 1913. márc. 26. A Pesti Napló cikke szerint Charles Rondeaux 200 000 koronát előre kifizetett a Művészháznak, de a vele kötött szerződés értelmében 1912. december 31-ig meg kellett alapítani a művészklubot, különben Teleki Géza köteles lett volna visszafizetnie az összeget. N. N.: *Művészklub vagy játéktarlang? Botrány a művészek gyűlésén*. Pesti Napló, 1912. dec. 31. 8–9.
- 82 Az ún. disszidensek februárban még megpróbálkoztak a Művészklub elfoglalásával, miután Charles Rondeaux nekik adta ki az általa bérelt helyiségeket. N. N.: *A Művészklub ostroma*. Budapesti Hírlap, 1913. febr. 18. 16.
- 83 „A »Művészklub« 1913. VII. 14-én tartott rendkívüli közgyűlésén jelen voltak névsora”, MNG Adattár 12968/1960.
- 84 Az *Iparművészeti kiállítás*on belül Radisics Elemér külön kiemeli a fényképek-kollekcióit (r.e. [Radisics Elemér]: *Iparművészeti kiállítás*. Budapesti Hírlap, 1913. okt. 14. 18.).
- 85 Az első csoportkiállításban Gaudschek Erzsi közel száz portréját állította ki, az 1913-es Iparművészeti kiállításban pedig többek között Máté Olga, Rónai Dénes és Pécsi József fotóit lehetett látni. A Keleti kiállításról: Passuth 2001 (L) 1–2., 85–101., illetve katalógusunkban 109–110.
- 86 A Művészház nemzetközi kiállításairól: Geskó, Judit: *Les expositions internationales en Hongrie 1900–1914*. In: Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte. Hrsg. Fillitz, Hermann – Pippal, Martina. Wien 4–10. September 1983. Band 4. Hrsg. Liskar, Elisabeth. Der Zugang zum Kunstwerk: Schatzkammer, Salon, Ausstellung, „Museum”, Wien–Köln–Graz, 1986, 121–126. Geskó Judit: *A francia impresszionista és posztimpresszionista festészet gyűjtése Magyarországon 1918 előtt*. In: Maradandóság és változás. Szerk. Bodnár Szilvia et al. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Képző és Iparművészeti Lektorátus. Budapest 2004, 444–445.
- 87 Wucher, Monika: *Budapest*. In: Der Blaue Reiter. (Kat.) Hrsg. Hopfengart, Christine. Kunsthalle Bremen–DuMont, Köln 2000, 76–78.
- 88 A Művészház osztrák kiállításairól: Zwickl András: *„A modern törekvések győzedelmes előnyomulása” – Osztrák művészet a Művészházban*. In: Az átörös kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920). Szerk. F. Dózsa Katalin. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2004, 461–471. Németül: Zwickl, András: *Das siegreiche Vordringen der modernen Bestrebungen – Kunst aus Österreich im Művészház [Kunthaus]*. In: Kat. Zeit des Aufbruchs. Budapest und Wien zwischen Historismus und Avantgarde. Hrsg. Seipel Wilfried. Kunsthistorisches Museum, Wien, Milano 2003, 513–523., illetve Smola, Franz: A bécsi avantgárd Budapestén. Uo. 473–481. (Németül: Neukunst und Klimtgruppe. Wiens Avantgarde in Budapest 1912/13. In: Seipel: i. m. 525–532.)
- 89 Lukács György 1905–06 között volt kultuszminiszter, 1910-től országgyűlési képviselő.
- 90 Budapesti Hírlap, 1913. jan. 25. 15.
- 91 Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest 1983, 2. 118.
- 92 Budapesti Hírlap, 1910. nov. 29. 14.
- 93 Charles de Fontenay vikomt, a francia konzul fia a gödöllői művésztelepen tanult.
- 94 Szinyei (ld. 70. j.). Rippl-Rónai József kiállításának „sikere alkalmából” rendeztek lakomát (Budapesti Hírlap, 1911. márc. 19. 15.), a Palotafelavatón díjazott művészeket kétszer is megünnepelelték (Budapesti Hírlap, 1913. febr. 6. 15., illetve 1914. jan. 31. 13.). A Künstlerhaus kiállításán érmet nyert művészek számára rendeztek társasvacsorát (Hírlap, 1914. ápr. 26. 17.). A Bund-kiállításhoz kapcsolódóan az osztrák vendégek számára társasvacsorát (Budapesti Hírlap, 1913. márc. 9. 17.), a Művészházban előadást tartó Arthur Roessler tiszteletére bankettet rendeztek (Budapesti Hírlap, 1913. márc. 14. 15.).
- 95 Az előadásokról és felolvasásokról ld. a Művészház szórólapját: MTA MKI Adattár MKI-C-I-163/V-3 23., katalógusunkban X.7.a. Lázár Béla naplójában is megemlíti a Művészházban előadását: „1910. május 20-án előadást megtartottam, – kicsi, de szép közönség előtt. Lapok röviden emlékeztek róla.” Lázár Béla naplója MTA MKI C-I-44/221–7.
- 96 Ld. a Művészház szórólapját: MTA MKI Adattár MKI-C-I-163/V-3 23., katalógusunkban X.7.a. Balabán Imre koncertjéről: N. N.: *Modern zeneest*

- a Művészházban. Népszava, 1910. jún. 4. 5. Rózsa Miklós visszatekintésében az előadók névsorában Bartók Bélát és Kodály (Kollály!) Zoltánt is megemlíti, erre azonban más forrás nem utal (Balabán Imre neve például nem bukkan fel a névsorban), és mivel a szöveg másutt is tartalmaz pontatlan adatokat, lehet, hogy Rózsa az előadott művek szerzőiként keverte be őket a névsorba. Rózsa Miklós: *A Művészház története*. In: Kalauz i. m. (1. j.) 13.
- 97 Dénes Zsófia: *Gyalog a baloldalon*. Budapest 1980, 157.
- 98 Budapesti Hírlap, 1913. okt. 18. 14. Nem tudni, hogy a koncertre végül sor került-e. A Művészház 1910. májusi programjában beharangoz egy modern zenéről szóló előadást, „mely alkalommal elsődrendű művészekből álló quartett fogja bemutatni a modern zeneköltőknek: Debussy, D'Yndi, Bartók és Kodály és más zeneköltők munkáit”. Valószínűleg már ekkor a 1909-ben alakult Waldbauer–Kerpely-vonónégyes játszott volna, ehelyett került sor Balabán Imre koncertjére. Ld. még Budapesti Hírlap 1910. jún. 3. 11.
- 99 A koncerten a Bartók-tanítvány Hevesi Erzsébet, Kádár Géza nagybányai festő későbbi felesége is fellépett. Budapesti Hírlap, 1914. febr. 19. 15.
- 100 Budapesti Hírlap, 1913. márc. 15. 16.
- 101 N. N.: *Privatzínház a Művészházban. A Bécsi Műhely modellkiállítás*. Pesti Tükör, 1913. márc. 20. 4.
- 102 *Művészház (Művészeti egyesület), Budapest, IV., Kristóf-tér 2. sz.* (Ismeretető kiadvány), Budapest 1911. 4., 20., 32. Bende János szerint az Aurórárt a Művészház adta ki. Bende János: *A képzőművészeti egyesületek története*. Gépirat, é. n. [1951?], MTA MKI Adattár, C-II-20/I., 107–114. Mezei Ottó szerint a „Művészház elkötelezettje” volt, és az egyesület tagjai díjmentesen kapták. Mezei i. m. (105. j.) 17.
- 103 N. N.: *A Művészház (művészeti egyesület)*. Kultúra, 1911. november 25. (II. félv/16.), 1–3. A cikk beszámol a Művészház addigi működéséről, az aláírás nélküli cikk szerzője minden valószínűség szerint maga Rózsa Miklós. Az 1912-es II. évfolyam több reprodukciót közöl a Neukunstgruppe tagjainak, a hatodik csoportkiállítás résztvevőinek és Vaszary Jánosnak a műveiből.
- 104 N. N.: A „Wiener Werkstatt” Budapestben, Interieur, 1912. febr. 10. 1–2.
- 105 N. N.: *A Művészház szabadiskolája*. Budapesti Hírlap, 1913. okt. 3. 14. Későbbi beszámolók arról tudósítanak, hogy az iskolát „egy hónap múlva bezárták s az iskolát magánvállalkozásnak” minősítették át (N. N.: *A Művészház művészeinek tiltakozó ülése*. Budapesti Hírlap, 1914. jún. 28. 16.). A szabadiskola ebben a formában a Művészház megszűnése után is tovább működött. Mezei Ottó: *A Művészház szabadiskolája. Egy század eleji szabadiskola szellemi topográfiája*. Limes, 1991/2, 5–24.
- 106 Ld. Boromisza Tibor levele Gyöngyössy Nándorhoz (d. n., 1913. ősz) (Boromisza Tibor hagyatéka, Szentendrei Mezei i. m. (105. j.) 21–22. Rózsa 1912. december 30-tól az újonnan alakult Művészklubnak is egyik igazgatója volt, erről a tisztségéről 1913. márciusában lemondott. N. N.: *Változás a Művészklub igazgatóságában*. Az Ujság, 1913. márc. 26. 12. A Művészház művészeti igazgatói posztjáról való lemondásban szerepet játszhattak a Művészklubbal kapcsolatos események is.
- 107 Ld. például: Radisics Elemér: *Bécsi festők kiállítása*. Budapesti Hírlap, 1913. dec. 21. 13.
- 108 Bende János: *A képzőművészeti egyesületek története*. Gépirat, é. n. [1951?], MTA MKI Adattár, C-II-20/I., 113. A budapesti német nyelvű sajtóban már a Művészház megalakulása kapcsán is találkozhatunk a később félreértést okozó fordítással: németül mind az új intézményt („Művészház (Künstlerhaus)”, mind a Múcsarnokot, „das alte Künstlerhaus” ugyanazzal a szóval fordítják le. N. N.: *Eine neue Künstlervereinigung*. Pester Lloyd (Morgenblatt), 1909. dec. 5. 12. Ld. még Dobrovics Péter: *Kiállításokról*. Alföld, 1914. ápr. 108–110. Köszönöm Sumegi Györgynek, hogy felhívta figyelmemet a cikkre.
- 109 N. N.: *Bécsi ügyek*. A Kéve könyve VII., 1914. márc. 31., o. n. Az írás mindkét kiállítás kapcsán megjegyzi, hogy a bécsi művészek nem voltak elégedettek a budapesti kiállításokkal, és családostan távoztak. Hermann Bahr a Neukunstgruppe kiállítás-megnyitóján „megígérte, gondoskodik róla, hogy ha a magyar művészek Bécsbe látogatnak, hasonló fogadtatásban részesüljenek.” N. N.: *Die Ausstellung „Neukunst-Wien”*. Pester Lloyd (Morgenblatt), 1912. jan. 7. 9.
- 110 Boloni György: *Magyarok Bécsben*. Világ, 1914. márc. 24. 13. A sajtó szerint a bécsi kiállításra előkészített művek ládáinak egy részét, „melyekben a legfiatalabbak munkái voltak”, itthon felejtették. N. N.: *A Művészház művészeinek tiltakozó ülése*. Budapesti Hírlap, 1914. jún. 28. 5–16.
- 111 Passuth 2001. 173–174. N. N.: *A király és a modern művészet*. Független Magyarország, 1914. márc. 22. 15. Ld. katalógusunkban 194–199.
- 112 „... Rippl-Rónai József és Vedress Márk a bécsi Künstlerhaus kiállításán elnyerték a nagy, illetve kis aranyérmeket...” Budapesti Hírlap, 1914. ápr. 26. 17.
- 113 Nem tudni, hogy az évi 8000 korona állami támogatásban mikortól fogva részesült az egyesület. A főváros 1912. őszén, 300. koronát befizetve alapító tagként belépett a Művészházba. Erdei 111.
- 114 N. N.: *A Művészház csőd előtt. Titokban elárverezték a palotáját*. Esti Ujság, 1914. máj. 10. 5–6.
- 115 Kisfaludi Strobl Zsigmond: Rózsa Miklós portréja, 1909. R: A Hét, 1909. dec. 19. címlap, –a–s: *Művészház, Ország-Világ*, 1909. dec. 19. 1131.; –s–6: *A Művészház kiállítása*. Erdélyi Lapok, 1910. júl. 1. 381–382.
- 116 Az első botrány 1910. őszén tört ki, amikor a Művészház végleg szakított Mihályi Deák Jenővel és a Magyar Művészeti Rt. műkereskedéssel. N. N.: *A Művészház botránya*. Magyar Szó, 1910. szept. 23. II.; N. N.: *Mi történt a Művészházban? A megtámadott igazgató – Bezárták a kiállítást*. Budapesti Napló, 1910. okt. 11. 9. A Művészklub megalakulása koruli botrányok pedig 1912. nyarától egészen 1914. tavaszáig tartottak. N. N.: *Kilépések a Művészházból*. Pesti Hírlap, 1912. jún. 1. 12.; N. N.: *Művészklub vagy játéktarlas? Botrány a művészek gyűlésén*. Pesti Napló, 1912. dec. 31. 8–9.; N. N.: *A Művészház sajtópöréi*. A Nap, 1914. márc. 21. 4.
- 117 1910-ben a Modern művészet folyóiratban, 1911-ben a Művészhárról szóló Ismeretőben.
- 118 Picasso *Mandolinózó nője* az Ermitázsban, Kokoschka Adolf Loos portréja a berlini Nationalgalerie-ben látható, Klimt *Halál és élet* című képét a bécsi Leopold Múzeum, Van Gogh *Olajfaerdő* című festményét a Kansas City-beli The Nelson-Atkins Museum of Art őrzi.